

UOT 94(479.24)

<https://doi.org/10.59849/2710-0820.2023.1.113>

NƏRGİZ ZEYNALLI

*AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, Müasir fəlsəfə problemləri şöbəsi, kiçik elmi işçi,
Azərbaycan*

nargizzeynalli41@gmail.com

XX ƏSR AZƏRBAYCAN İNCƏSƏNƏT TARİXİNDƏN: RƏSSAMLIQ SOSIAL- İDEOLOJİ KONTEKSTDƏ

Açar sözlər: Azərbaycan, rəssamlıq, rəsm əsərləri, mənəvi irs, sənət və ideologiya.

Giriş. Mədəniyyətin, o cümlədən incəsənətin tarixən inkişafı bütün cəmiyyətlərdə aktual olmuşdur. Azərbaycan tarixinin XX əsr dövrü bu baxımdan tariximizin ibrətamiz və keşməkeşli dövrlərindən biri hesab olunur. Buna baxmayaraq dövrün ideoloji-siyasi istiqamətindən asılı olaraq burada fərdlərin, yaranmış müxtəlif məktəblərin, sənət, elm və digər sahələrin inkişaf xüsusiyyətləri özünəməxsus şəkildə inkişaf etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrdə sovetlər birliyinin tərkibində olsa da ölkəmizin ideoloji, siyasi, mədəni, və s. həyatında basqılarla bərabər ciddi inkişaf mərhələləri də olmuşdur. Bu baxımdan XX əsr Azərbaycan incəsənət tarixinin, xüsusilə firçanın diliylə insanlara, cəmiyyətə, tarix və onu ideoloji-siyasi bölgülərə ayıranlara rəssamlıq sənətinin “münasibəti” çox maraqlıdır. Belə ki, Azərbaycanda ciddi rəssamlıq sənət və məktəblərin yaranması da məhz keçən əsrə təsadüf edir. Bu baxımdan XX əsr Azərbaycanında rəssamlıqda xüsusi nümayəndələrin yetişməsi və şöhrət tapması məntiqidir.

1. XX əsr Azərbaycan incəsənət tarixindən: Tarixinin demək olar ki, bütün dövrlərində müəyyən ziddiyyətlərə baxmayaraq, incəsənət insan nəslinin idrakında özünəməxsus yer tutmuş ictimai şüur forması kimi aktual olmuşdur. Mədəniyyətin xüsusi bir sahəsi kimi çıxış edən incəsənət bütün cəmiyyətlərin, dövlətlərin həyatında özünəməxsus şəkildə rol oynamışdır. Tarixən bəllidir ki, cəmiyyətdə sosial siniflər dəyişdikcə bu və ya digər şəkildə inkişaf etdikcə incəsənət nümunələrinin də məzmununda dəyişikliklər baş vermiş və hər bir dövrün stixiyası incəsənət əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Məlumdur ki, incəsənət xüsusi estetik təfəkkür hadisəsidir. Burada əsas etibarını ilə müəllif yaradıcılığa, tərənnümə, estetik tərbiyəyə, hətta sosial, siyasi-ideoloji məzmunu münasibətini bu və ya digər şəkildə bildirir. Elə bu səbəbdən də incəsənət əsərləri insanlarda cəmiyyətdə yalnız estetik həzz, obrazlı ifadə və s. deyil, həm də sosial həyatın tərənnüm edilməsində bir vasitə kimi çıxış edir.

Sözün əsl mənasında, incəsənət bilavasitə mənəviyyat hadisəsidir və bu hadisə geniş anlamda xalqın, dar çərçivədə isə fərdin yaradıcılıq təfəkküründən gəlir [7]. Təsadüfi deyildir ki, mənəvi sərəvətlərdən bəhs olunarkən dahi İngilis filosofu Bertran Rassel (1872 -1970) qeyd edirdi: “Əgər, hətta (cəmiyyətdə –N. Z.) bütün insanlar maddi baxımdan yaxşı yaşasaydılar yoxsulluq və xəstəliklər minimuma endirilsə idi, bütün bunlardan sonra da, toplum üçün əsl dəyəri olan mənəvi sərəvətlərin yaradılması ehtiyacı aradan qalxmayacaqdı [2]. Tarixdən bəllidir ki, mənəvi sənət sahələrilə məşğul olan dahiələrin taleləri heç də həmişə rəvan olmamışdır. Məsələn, Orta əsrlərdə elm və sənət adamlarına Avropada kilsə tərəfindən edilmiş cəza tədbirlərini xatırlatmaq kifayət edir ki, sənət, elm və yaradıcı insanların taleyinin hansı mərhələlərdən keçdiyini dərk edə bilək. Bu onu göstərir ki, bədi təfəkkür, sənət, yaradıcılıq dövrün ab-havasından onun ideoloji xəttindən ciddi şəkildə asılı olur.

Bütövlükdə sovetlər birliyi dövründə mədəniyyət və incəsənət sahəsində böyük əsərlərin yaranmasına baxmayaraq ideoloji xəttədən kənara çıxan əsərlər yaradan insanlara, ədiblərə, incəsənət xadimlərinə, yazarlara və digər mənəvi

sənət sahiblərinə qarşı ciddi repressiyalar aparılmışdır. Bu baxımdan sovet Azərbaycanı da baş verən total proseslərdən kənar qalmamışdır. Lakin “1937 il xofu” uzun müddət cəmiyyətin bütün təbəqələrinə siraət etsə də, istər incəsənət, istər mədəniyyətin digər sahələrində insanların ruhunda sənət vasitəsi ilə insan azadlığının, insan mənəviyyatının tərənnümü rəssamlıqda da özünü müxtəlif üsullarla göstərmişdir. Bu onu göstərir ki, yaradıcılıq ideologiyaya xidmət etsə də, o öz mənəvi birlik ideyalarını tarixən olduğu kimi qoruya bilir. Bu baxımdan tarixdən insan nəslinə məlumdur ki, “estetik hiss insan fəaliyyəti zamanı dünyanın ahəngindən uzaqlaşmamaq üçün bir oriyentir. Əslində insan bütövlükdə dünyanı ehtiva edə bilmədiyinə görə öz lokal dünyasını yaradır və ona adekvat bir model qurmağa çalışır” [7]. Ona görə də, tarixin bütün dövrlərində ən ciddi qadağalar, represiyalar dövründə də insanlar yaradıcı sahələrlə məşğul olmuşlar. Bu baxımdan Azərbaycan tarixinin inkişaf mərhələsində XX əsrin özünə məxsus inkişaf dövrü kimi xarakterizə edilməkdədir. Bu baxımdan dövrün müsbət və mənfi tərəfləri barədə həm geniş müzakirə aparmaq, həm də onun təzadları və xoş məramları haqqda müxtəlif diskussiya və fikir mübadilələri etmək olar. Ancaq məsələ ondadır ki, hazırda elə bil ki, müasir insan üçün sənətin, xüsusilə incəsənətin, bədi obrazın bir növ əhəmiyyəti azalmaqdadır. Ona görə də, müasir filosof və mütəxəssislər incəsənətdən, istərsə də bədii təfəkkürün digər sahələrindən bəhs edərkən onun real durumuna o qədər də nikbin yanaşırlar. Prosesə sənət və sənətkar təfəkküründən yanaşdıqda məlum olur ki, filosofların tənqid obyektini kimi yanaşdığı müasir inkişaf hazırda o qədər də sadə və asan üsullarla dərk edilən deyildir. Bütün bunları bəzən mütəxəssislər elmi-texniki tərəqqinin insan həyatına geniş müdaxiləsiylə bağlayırlar. Fakt odur ki, indi “elmin texnikanın inkişafı insanın həyatına müdaxilə edir, onu dünya vəhdətindən ayırır. Yəni “rasional düşüncə estetik hissi sıxışdırıb çıxarır. Halbu ki, insanın həyatı yalnız estetik hiss sayəsində vahid bir proses olur [7]. Buna baxmayaraq incəsənətə hal-hazırda maraq azalmır əksinə, kütləvi olmasa da ayrı-ayrı fərdlər, qurumlar tərəfindən, o cümlədən dövlətin bu sahəyə marağı və qayğısı artmaqdadır.

Bununla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, incəsənətin xüsusi bir növü olan rəssamlıq sənəti də, tarixən cəmiyyətin ideoloji həyatını birbaşa təsbit etməsə də, dolayısıyla, onunla üzvü surətdə bağlı olmuş və yeri gəldikcə insanlara şüurlaltı mesajlar verməklə dövrün çatışmayan cəhətlərini tənqid etmişdir.

Bildiyimiz kimi ötən əsr Azərbaycan incəsənəti tarixi bir neçə mərhələ ilə müəyyənləşir. XX əsr incəsənət tariximizdən məlumdur ki, 1940-cı ilə qədərki təsviri sənət sahəsində əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Mütərəqqi hadisələrdən biri bu idi ki, həmin dövrdə Bakıda Rəssamlıq Məktəbi yaranmış və bu məktəbin yetirmələri fəaliyyətə başlamışdılar. 1920-ci ildə rəssam Əzim Əzimzadənin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda ilk rəsmi rəssam məktəbi yaradılmışdır. Təhsil müəssisəsi əvvəlcə Ali Bədii Emalatxana, sonralar Azərbaycan Ali Rəssamlıq Məktəbi adlanmış, 1929-cu ildən Rəssamlıq Pedaqoji Texnikumu, 1937-ci ildən Dövlət Rəssamlıq Məktəbi adı ilə fəaliyyət göstərmişdir. Bu onu sübut edir ki, XX əsrdə Azərbaycanda rəssamlıq sənətinə maraq xüsusi olaraq artmaqda inkişaf etməkdə idi. 1943-cü ildə həmin məktəbə məhz öz yaradıcısının şərəfinə Əzim Əzimzadənin adı verilmişdir. Bildiyimiz kimi sovetlər birliyi həm iqtisadi, siyasi, ideoloji və s. cəhətdən, həm də yaradıcılığın müxtəlif sahələrində yaratma imkanlarına “limit qoyulan”, hər şeyin senzurdan keçdiyi bir dövlət idi. Burada siyasi istiqamət və ideologiyaya cavab verməyən nəyinsə inkişaf etməsi bir xülya idi. Bu baxımdan həmişə mədəniyyət, incəsənət, o cümlədən təsviri sənət sahələri də xüsusi mərkəzlərin diqqətində olur və senzuranın tələbləri çərçivəsində “azadlıq” qazanırdılar.

Bu və müxtəlif səbəblərdən həmin dövrlərdə demək olar ki, sənətin yüksək sirlərinə, o cümlədən rəssamlıqda ali təhsilə yiyənənmək üçün Azərbaycandan kənara Moskva və Sankt-Peterburqa getmək həmin dövr üçün xüsusi status sayılırdı. Həmin dövrlərdə rəssamlar SSRİ-nin müxtəlif ali məktəblərində ali rəssamlıq məktəbini bitirərək Azərbaycana qayıdılar və onlar burada Azərbaycan rəssamlıq sənətinin inkişafına öz töhvələrini verirdilər. Belə ki, mübaliğəsiz qeyd etmək olar ki, bir əsrdən artıq yaşlı olan müasir Azərbaycan rəssamlıq sənəti özünəməxsus və şərəfli bir yol keçərək indiki yük-

sək mərhələyə yüksəlmişdir. Məsələn, Azərbaycanca karikatura sənətinin banisi, Azərbaycan rəssamı cəmiyyətin sosial təzadlar, adətlərimizi və xalqın məişətini rəsm əsərində ustalıqla təsvir edən Əzim Əzimzadənin (1880-1943), XX əsr Azərbaycan təsviri sənətinin inkişafında imzasını təsviri sənət salnaməsinə yüksək istedadla yazdıran mədəniyyət tariximizdə “kiçik əsərlərin böyük ustası” Bəhrüz bəy Kəngərli-nin (1892-1922) [3], Azərbaycanın ilk qadın rəssamı məişət, mənzərə janrlarında işləmiş, müxtəlif natürmortlar və çəkdiyi mənzərə rəsmlərində Abşeron təbiətinin təsviri xüsusi yer tutan Reyhan Topçubaşovanın(1905-1970), öz böyük yaradıcılığında tarixi mövzular və tarixi şəxsiyyətlərin təsvirini yüksək sənətkarlıqla verən “Babək üsyanı”, “Fətəli xan” və s. kimi tarixi şəxsiyyətlərin rəsmini, obrazlarını yaradan böyük sənət korifeylərinin adlarını qeyd edə bilərik. Həmçinin, əsərlərində doğma Abşeron neft mədənlərini, bağ və kəndlərini təsvir edən, mənzərə janrında daha bitkin əsərlər yaradan Səttar Bəhlulzadənin (1909-1974), Abşeron məktəbinin məşhur nümayəndəsi Azərbaycan SSR əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycan rəssamlığının müasir istiqamətinin banisi və novatoru Cavad Mirhəşim oğlu Mircavadovun (1923-1992), və adını burada qeyd etmədiyimiz onlarla rəssamlarımız sənət sahəsində çox böyük əsərlər və məktəblər yaratmaqla, XX əsr Azərbaycan təsviri sənətində, rəssamlıqda böyük bir tendensiyanın təməllərini qoydular [1]. Bu rəssamlar içərisində talenin və ideologiyanın basqıları altında uğurlu həyat hekayətləri olanlar da, olmayanlar da vardır. İkincilərin sırasında sənət adamları tərəfindən nisgillər və şövlə xatırlanan rəssamlardan biri də Əşrəf Muradovdur. Sevindirici və təqdirəlayiq hal budur ki, həmin böyük sənətkarların hamısının əsərlərinin hər biri mədəni irsimizin sərvəti kimi hazırda Azərbaycan xalqının ixtiyarındadır və dövlət tərəfində xüsusi qayğıyla qorunur. Bu baxımdan Əşrəf Muradovun incəsənət tariximizdə özünəməxsus sənətkarlığı və rəsm ustalığı Azərbaycan rəssamlıq tarixində xüsusi hörmətə layiq bir yer tutur. Təsədüfi deyil ki, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən yaradılmış, Dövlət Bayrağı Meydanının yaxınlığında yerləşən XX-XXI əsrlər Azərbaycan Rəngkarlığı Muzeyində Əşrəf Muradovlunun “Məhəbbət və

etiraz” adlı sərgisi keçirildi. 2019-cu il mart-iyun aylarında keçirilən bu sərgi rəssamın ilk irimiqyaslı sərgisi kimi tarixə düşdü. Murad Əşrəfin sərgisi Yarat Müasir İncəsənət Məkanında könüllü kimi fəaliyyət göstərdiyim zamanlarda təşkil olunmuşdu və eyni zamanda orada bələdçi kimi fəaliyyət göstərmək kimi bir şansım oldu. Bu zaman dövlətin sənətə, sənət adamlarına yüksək qayğısının əyani şahidi olmaqla yanaşı, insanların Murad Əşrəfin həyat və yaradıcılığına göstərdiyi maraq və diqqətin bir daha şahid oldum. Burada yalnız onu bildirmək istərdim ki, Murad Əşrəfin əsərlərinə baxarkən insanın heyratlənmeməyi sadəcə qeyri-mümkündür. Bu sərginin təşkilatçılığı və yüksək şəkildə keçirilməsi bir daha sübut etdi ki, Azərbaycanda bütün sahələrdə ciddi inkişaf olduğu kimi, mədəniyyət sahəsinə də yüksəliş davam etməkdədir. Bütün bunlar isə məhz müasir incəsənətimizə dövlət rəhbərliyinin yüksək diqqət və qayğının təzahürüdür.

2. Murad Əşrəf firçası sənət və ideoloji kontekstdə

Azərbaycan Rəssamlıq məktəbinin XX əsr nümayəndələrindən biri kimi Murad Əşrəfin yaradıcılığı xüsusi seçilməkdədir. Əşrəf Murad oğlu Muradov(1925-1979) 1925-ci il oktyabr ayının 26-da Bakıda anadan olub. Uşaqlıq illəri Abşeron saillərində keçən Ə. Muradoğlu əvvəlcə Ə. Əzimzadə adına Dövlət Rəssamlıq məktəbində təhsil almış, sonra isə (1948-ci ildə) İ.E.Repin adına Leninqrad Rəssamlıq, Heykəltəraşlıq və Memarlıq İnstitutuna daxil olmuş və institutun rəssamlıq fakültəsini 1954-cü ildə fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdi.

Ciddi yaradıcılığı və çəkdiyi əsərlərində ustalıqla görə o, 1959-cu ildə SSRİ Rəssamlar İttifaqının üzvü olmuşdur. Hələ 1954-cü ildə bitirdiyi Leninqrad Təsviri İncəsənət, Heykəltəraşlıq və Memarlıq İnstitutunda oxuyarkən müəllimləri Ə. Muradovun istedadına böyük qiymət verirdilər. Xüsusən də, tanınmış pedoqoq B.V.İoqanson təəccübünü gizlətməyərək soruşurdu: “bu gəncdə belə incə rəng hissi haradan yaranıb?” [8]. Təhsil aldığı illərdə Əşrəf Muradov yay tətili və bayram günlərində Leninqrad-dan Bakıya gələrək xalça sənətçisi kimi çalışmışdır. Əşrəfin şəxsi istedadını həmişə böyük sənət adamları yüksək şəkildə qiymətləndirirdilər. Hətta onun haqqında Azərbaycanın mahir

xalça ustası professor Kamil Əliyev deyirdi ki, Əşrəf bir işi götürdüsə, hamıdan yaxşı görürdü. Yay tətilində Leninqraddan Bakıya gələn Əşrəf ən çox sifariş alan rəssamlardan idi. O, bu sifarişlər üzərində yay tətilində işləyərək yoxsullaşan valideynlərinin bir illik pula təminatını həyata keçirirdi. Əslində istəsəydi, Əşrəf ən varlı insan ola bilərdi, çünki ona sifariş olunan rəsmləri asanlıqla, sanki zəhmət çəkmədən, eyni zamanda ən yüksək səviyyədə çəkirdi. Amma çoxlarından fərqli olaraq, zənginləşməkdənsə, yaradıcılıq yolunu seçdi [8].

Ə. Muradov həyat və yaradıcılıqla tanış olarkən görürük ki, o, xüsusi istedadla, fərqli baxış bucağına, bəzən də öz tərkidünyalığı ilə baş-başa qalan və zamanın standartlarına şablonuna sığmayan bir istedad idi. “Əşrəfin etdiyi hər şey qeyri-adi idi və buna görə də diqqəti cəlb edirdi. Belə ki, məsələn, xalq rəssamı Fərhad Xəlilovun xatirələrinə görə, Əşrəf rəsmlərini adətən rəssamlar kimi rulonlara yuvarlamırdı, qatlayır, sonra isə artıq dördə qatlanmış kətan üzərində yeni rəsm çəkə bilirdi.” [8]. Əşrəfin yaradıcılığı rəngarəng idi. Əsl həqiqətdə o, dövrünün sosial sifarişinə uyğun olaraq rəsmlər çəkib, sifarişlər qəbul edib, var-dövlət sahibi ola bilərdi. Gənlik illərində hətta o bütün bunları yüksək istedadla edir, çoxlu sifarişləri qısa zaman kəsimində həyata keçirirdi. Əşrəfi tanıyanlar onun yaradıcılığına bələd olanlar qeyd edirdilər ki, Əşrəf çox da böyük səy göstərmədən qısa bir zaman kəsiyində gözəl əsərlər çəkə bilirdi. Bu isə onu göstəyir ki, əsl həqiqətdə Ə. Muradov həm böyük esteist, həm də yaradıcılıq və fəhm baxımından bəxti gətirmiş sənətkarlardan idi. Lakin həyat hekayəsindən məlumdur ki, o sonradan, bütövlükdə, bu imtiyazlardan imtina edərək daha çox azad yaradıcılığa və tənqidi üsluba üstünlük verdi. Bu baxımdan onun yaradıcılığında, çəkdiyi tablolarına yanaşma üslubunda rejimə qarşı bir etiraz əlaməti var idi. Məhz bu səbəbdən də “təəssüf ki, Əşrəf Murad heç vaxt sərgilənmədi, baxmayaraq ki, bir çox tanınmış rəssamlar ona köməklik göstərdilər. Xüsusilə, Tahir Salahov. Rəssamlar dairəsində o, yüksək qiymətləndirilib və Toğrul Nərimanbəyov ümumilikdə hesab edir ki, Ə. Murad Azərbaycanda rəng baxımından ən güclü rəssamlarından olub” [8]. Rəssamın ilk fərdi sərgisi ölümündən sonra Bakıda Azərbay-

can Rəssamlar İttifaqının V. Səmədova adına sərgi salonunda 1984-cü ildə keçirilmişdir.

Ə. Muradoğlunun yaradıcılığının birinci dövrü o qədər geniş, şən və ekspressiv olmuşdur ki, hətta bəzən bir təsviri sənət yaradıcısı üçün daha nə lazımdır ki, kimi sual insanın beynindən keçir. Lakin bütün böyük istedadların həyatı kimi, Ə. Muradovun da xoşbəxtliyi heç də uzun çəkmədi. Uğurların statistik təfsiri göstərir ki, həmin illərdə Əşrəfin həyatının ən parlaq və hamı tərəfindən diqqətdə olan dövrü idi. Məsələn, o, Bakıda keçirilən 1958-ci ildə Respublika bədii sərgisində, Moskvada isə 1959-cü il Azərbaycan incəsənəti və ədəbiyyatı ongünlüyündəki sərgidə iştirak etmişdir. Bundan başqa Bakıda keçirilən digər sərgilərdə də məsələn, 1960-cü il Respublika bədii sərgisində, 1961-ci il “Bizim müasirimiz” respublika sərgisində, 1963-cü il Respublika payız sərgisində, 1965-ci il “Sülhün keşiyində” respublika sərgisində, 1966-cı il Respublika payız sərgisində iştirak edib, 1970-ci il V.İ. Leninin anadan olmasının 100-illiyinə həsr edilmiş respublika sərgisində, 1975-ci il “Qələbənin 30-illiyi”nə həsr olunmuş respublika sərgisində; 1976-cı ildə yenədə Bakıda keçirilən “Əməyə eşq olsun” respublika sərgisində iştirak edib [4]. Lakin bütün bu uğurlara, yuxarıda verilmiş xronoloji ardıcılığa baxmayaraq Əşrəf Muradov bir çox sərgilərdə iştirak etsə də, onun sağlığında bir dənə də olsun onun öz sərgisi olmayıb. Bunun birinci səbəbi əgər Əşrəfin çəkdiyi rəsmlərdə tənqiddə meyilliyin və ideoloqların tablolarına yanaşma tərzidir idisə də, digər səbəb kimi, onun məhz avanqard üslubundan gələn Qərbə meyilliyi göstərmək olar.

Sənət adamları adətən tənqiddən azad insanlar olurlar. Ə. Muradov da belə sənətkarlardan idi. Əşrəfin əsərləriylə tanışlıq göstərir ki, öz azad düşüncələrini kətanə köçürməkdən çəkinmirdi. Zəhmət bir insanın hər şeyi əlindən alınsa belə, azad düşüncələrini əlindən almaq mümkün olan şey deyildi. Murad Əşrəf ustalıqla dövrün rejiminə meydan oxumuş bir rəssam kimi adını tarixə yazdırdı. Hadisələrin sonrakı inkişafı göstərdi ki, ustalıqla görülən bu iş Əşrəfə baha başa gələcəkdi [6].

Əşrəf Muradın yaradıcılığında xüsusi diqqətçəkən məqamlardan biri budur ki, onun çəkdiyi əsərlərin personajları gah sənəmləri, gah

yarımallahları, gah da yarımiblisləri xatırladır. Müəllifin əsərləriylə tanışlıq göstərir ki, yaratdığı obrazlarda olduğu kimi, onun öz qəlbində mübarizə gedir, bu – işıq və qaranlıq, xeyr və şər arasında sürən əbədi mübarizədir. İlk baxışda adama elə gəlir ki, Əşrəfin tablolarında yeraltı dünyanın qara qüvvələri zəfər çalır, ancaq bu tablolar qaranlıq qüvvələri darmadağın edən elə bir işıq saçır ki, onu heç cür izah etmək olmur [4]. Bu sənətkarın qüdrəti onun daxili aləmindən gələn azad ruhun nümunəsi idi.

Paradoksal olsa da, Əşrəf Muradın natürmortları öz rəng orijinallığı ilə başqalarından ilk əvvəl fərqlənməsə də, diqqətlə baxdıqda əslində, onların fərqlənməsinin birmənalı şahidi olursan, bu isə rəssamın təzadlı daxili dünyası ilə heç də həmahəng deyildir. Belə ki, onun çəkdiyi qovunlar günəş işığı ilə doludur, günbatanın rənglərinə boyanmış qarqızlar isə sanki isti bir enerji saçır! Bu əsərlər yetişmiş meyvələrdən damlayan şirə kimi ətirli və qatı rənglərlə çəkilmişdir [4].

Əşrəf Muradoğlunun əsərləri rəssamın uzaqgörənliyi, avanqard kompozisiya ustalıq, fırça vuruşlarının plastikliyi ilə heyran edir. Rus realist məktəbinin ən yaxşı ənənələrində işləyən rəssamın rəngkarlıq tərzini müəllimləri tərəfindən məmnunluqla qarşılanırdı. Onun 1957-60-cı illərdə yaratdığı bir sıra böyük ölçülü tarixi mövzulu tabloları (“Qriboyedov və Bakıxanov”, “Vətənimiz”, “Azadlığa cəhd”) Azərbaycanın geosiyasi mühitində faciəvi rol oynamış, bir xalqı iki yerə parçalamış Türkmənçay müqaviləsini vurğulayan, vətənpərvərlik əhval-ruhiyyəsinə bəhs edir. Sənətkarın 1960-cı illərdə yaratdığı tablolarında, Ə. Muradov gözəl səlviqəli texniki bacarıqlarından əlavə, yüksək rəng duyumu və dövrü üçün qeyri-adi olan müəllif mövqeyini ifadə edirdilər. 1970-ci illərin əvvəlində Əşrəf Muradın həyatında baş vermiş faciəli hadisə onun gələcək yaradıcılıq yolunu dəyişmiş oldu (İçkili olduğuna görə milis əməkdaşıyla mübahisə edir və ağır şəkildə döyülür). Rəssamın bundan sonrakı iztirablı və qapalı həyatı birbaşa olaraq yaradıcılığına da təsir edir. Rejim üçün səciyyəvi, işıqla dolu, parlaq süjettematik rəsm əsərləri, indi melanxolik və dramatik çalarlara boyandı [6]. Bu dövrdə əsasən iki janr – portret və natürmort – üzərində işlə-

yən rəssamın kompozisiyaları yüksək daxili gərginlik hissi, sırr qalan mistik qüvvə və dəhşətli soyuqluq təəssüratı yaradırlar. Bu əsərlərdəki əvvəli sənət eşqi əvvəlki kimi təzahür etsə də, sovet ideoloqlarının portretləri, idmançı obrazları və müxtəlif natürmortları sovet mövzularına aid olsa da, əsl həqiqətdə, sovet tərənnümündən çox uzaq olmaqla yanaşı bir növ tənqidin zirvəsinə qalxırdı.

Onun monumental tablolarına baxanda adama bəzən elə gəlir ki, sonsuz dərinlikdən bir qüvvə çıxır və realist təsvirlərin arxasında olan ikinci plandakı işığı udur. Burada “Tehran konfransı”, “Lenin Smolında”, “Tereşkovanın portreti”, “Krupskayanın portreti” kimi tabloları misal çəkmək olar. Bu əsərlərdə rəssam bir növ firçanın qüdrətilə bir tərəfdən sənəti nümayiş etdirir, o biri tərəfdən isə sovet liderlərinin siyasi tablolarını yaratmaqla yanaşı həm də tabloda bədheybət bir obrazların da yaradılmasına nail olurdu [4]. Rəssamın yaratdığı, sanki zülmətdən “səssiz” yüksələn rejim və ideologiya liderlərinin portretləri mütləq sensor mövzuları ətrafında birləşirdi. Bununla da, bir növ sənətkar sovet həyatının qaranlıq tərəfini əks etdirərək, sənət adamlarının üzərinə ağır yük kimi qoyulmuş sosial realizmin repressiv ehkamlarına qarşı itaətsizliyini bildirirdi. Məhz bu əsərlərlə tanışlıq göstərir ki, rəssamın mövzularındakı gizli eyhamları ideologiya, rejim və onun əsaslarına qarşı etirazlar kimi qiymətləndirilməsi tamamilə məntiqlidir. Bununla da, XX əsrin Azərbaycan rəssamlarından olan Əşrəf Murad incəsənətin inkişafına əvəzsiz töhfələr verdi və növbəti nəsillər rəssamlar üçün əsl ilham mənbəyinə çevrildi [6].

Bu gün Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət, sənət, yaradıcılıq azad şəkildə inkişaf edir, sənət adamlarına daima dövlət qayğısı, mənəvi dəstəklər yüksək şəkildə hiss olunmaqdadır. Bu onu sübut edir ki, müstəqillikdən böyük nemət yoxdur. İkinci Qarabağ savaşında Azərbaycan Ordusunun Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Böyük Zəfər qazanması bütün sənət adamları üçün yeni bir yaradıcılıq mənbəsi olduğu kimi bu tarixi Zəfər, rəssamların da yaradıcılığında hazırda yüksək şəkildə əks olunmaqdadır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan təsviri sənəti // URL: <https://az.wikipedia.org>
2. Bertran Rassel. Fəlsəfinin problemləri. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2017, 168 s.
3. Bəhrüz bəy Kəngərli yaradıcılığına yeni baxış // URL: <https://medeniyyet.az/page/news/39452/>
4. Əşrəf Murad // URL: <http://nar-gallery.com/az>
5. Əşrəf Muradoğlu // URL: <https://az.wikipedia.org>
6. Əşrəf Murad “Sevgi və etiraz” retrospektiv sərgi // URL: <https://eduonline.az/2019>
7. Xəlilov S.S. Elm haqqında elm. Bakı: "Azərbaycan" Universiteti Nəşriyyatı, 2011, 752 s.
8. Ашраф Мурадоглы: Мастер кисти которого не хотели понимать // URL: <https://azerhistory.com/?p=20070>

Summary

Nargiz Zeynalli

20th century art history of Azerbaijan: Painting in socio-ideological context

The art of painting, which is of special importance in our 20th century art history, is studied in the article as a spiritual heritage. It is noted that despite certain contradictions and ideological pressures in any society, art has historically been relevant as a form of social consciousness that has a special place in the understanding of the human race. It is noted here that currently art and paintings are not only aesthetic pleasure and figurative expression in the society, but also act as a means of glorifying social life.

In this work, a brief summary of the 20th century Azerbaijani school of painting was given, and the specific features of the artist Ashraf Muradov's work were discussed.

Keywords: Azerbaijan, painting, paintings, spiritual heritage, art and ideology.

Резюме

Наргиз Зейналлы

ИЗ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ИСКУССТВА XX ВЕКА: ЖИВОПИСЬ В СОЦИАЛЬНО-ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ

Искусство живописи, имеющее особое значение в истории нашего искусства XX века, рассматривается в статье как духовное наследие. Отмечается, что, несмотря на определенные противоречия и идеологические давления в любом обществе, искусство исторически было актуальным как форма общественного сознания, занимающая особое место в понимании человеческого рода. Здесь отмечается, что в настоящее время искусство и живопись являются не только эстетическим наслаждением и образным выражением в обществе, но и выступают средством прославления общественной жизни.

В этой работе был дан краткий обзор азербайджанской школы живописи XX века, рассмотрены особенности творчества художника Ашрафа Мурадова.

Ключевые слова: Азербайджан, живопись, живопись, духовное наследие, искусство и идеология.